

kiego (1832—1839) autor wykorzystał bardzo starannie zespoły akt Archiwum Głównego Akt Dawnych w Warszawie, materiały archiwalne watykańskie, nuncjatury wiedeńskiej, poza tym, przeważnie nieistniejące obecnie archiwalia z Archiwum Akt Dawnych w Warszawie. Zatarę biskupa podlaskiego Jana Gutkowskiego z rządem zasługuje na uwagę zarówno ze względu na nieugiętą w decydujących momentach postawę biskupa, jak i na doniosłość chwili dziejowej w przededniu zniesienia unii kościelnej w 1839 r.

Smutny obraz stanu szkolnictwa elementarnego kreśli Jan Dobrzański w rozprawie: *Sprawa rozbudowy publicznych szkół elementarnych w województwie lubelskim w latach 1833—1840*. Z jedenastu szkół wiejskich w r. 1834/35, cztery położone były we wsiach Towarzystwa Rolniczego Hrubieszowskiego, trzy we wsiach rządowych, tylko cztery na całą gubernię we wsiach prywatnych. Drugie studium z dziedziny historii szkolnictwa umieścił Karol Poznański *Początki szkoły rzemieślniczo-niedzielnej w Lublinie. Materiały do biografii Piotra Ściegiennego I. Kostiuszki*, dostarczając nieznanych dotychczas szczegółów z pobytu ks. Piotra Ściegiennego w katordze i na zesłaniu, wydobytych ze zbiorów Centralnego Państwowego Archiwum Historycznego w Moskwie.

Dużo cennego, nieznanego jeszcze materiału z dziejów ruchu chłopskiego daje na podstawie przeważnie zbiorów Wojewódzkiego Archiwum Państwowego w Lublinie *Ruch agrarny na Lubelszczyźnie w 1861 roku* Juliusza Willaume'a. Natrafiłem na nieścistość na s. 192. Powołując się na umieszczony w „Tece Zamojskiej” z 1938 r. artykuł Z. Klukowskiego, J. Willaume pisze: „Rolnik z Łysakowa, pow. zamojskiego, Stanisław Tirasz w karczmie w Potoku w marcu 1861 r. rzekł: „Gdyby tylko, dany był rozkaz, to by zarządził swego pana Sierakowskiego”. Tymczasem Z. Klukowski informuje: „[...] Stanisław Firosz [...] odgrażał się swemu panu pokazując gestem na gardło [...]”

Przeważnie na aktach Kancelarii Gubernatora Lubelskiego przechowywanych w Wojewódzkim Archiwum Państwowym w Lublinie oparty jest artykuł Stanisława Krzykały: *Udział studentów Instytutu Puławskiego w ogólnorosyjskich strajkach uczelni w latach 1901—1902*. Bardzo interesujący jest umieszczony w dziale materiałów opis Lublina w latach 1827 i 1877, sporządzony przez Stanisława Krzesińskiego (1810—1902), wędrownego artysty sceny, reżysera, dramaturga, malarza dekoracji. W okresie od 1827 do 1877 r. przebywał dwadzieścia razy w Lublinie. Ten opis w cenne komentarze zapatrzył Henryk Gawarecki.

Aleksander Kossowski

Z przeszłości Ziemi Łukowskiej. Materiały Sesji Naukowej poświęconej przeszłości miasta Łukowa i Ziemi Łukowskiej odbytej w dniu 28 września 1958 r. Lublin 1959, Lubelska Spółdzielnia Wydawnicza, ss. 188.

Powyzsza księga zbiorowa zawiera 4 referaty, 23 wypowiedzi w dyskusji, 3 mapy i 7 ilustracji. Zarys historyczny m. Łukowa dają Ryszard Orłowski i Józef Ryszard Szaflik, zapowiadając ogłoszenie drukiem szczegółowej

monografii Łukowa. W przypisie nr 61 na s. 26 powołano się na dzieło W. Smoleńskiego, *Przewrót umysłowy w Polsce wieku XVIII*, Warszawa 1923. Tymczasem w r. 1949 ukazało się 3 wydanie tej książki.

Poza przytoczonymi w omawianym studium, zacerpniętymi ze zbiorów Wojewódzkiego Archiwum Państwowego w Lublinie wiadomościami o Łukowie i Ziemi Łukowskiej w czasie powstania listopadowego mógłbym podać jeszcze niektóre szczegóły. Okolice traktu od Kocka na Radzyń, Łuków, Łysobyki są zupełnie zniszczone „Ciągłe bowiem od miesiąca marca praktykowane rekwizycje przez najeżdżanie oddziałów różnej broni moskiewskich czynione, wyniszczyły nie tylko spichrze, stodoły, ale nawet zachowane zboże po dołach i spiżarniach, leguminy... sól nawet zabierana była [...]” „Miasto Kock zupełnie spustoszone wszystkie.” „Słowem powiedzieć miasto Kock zwaliska, jak gdyby opuszczone od mieszkańców.” „Wszystkie wsie na trakcie od Kocka do Łukowa, Radzyń i Żelechowa, Łysobyk leżące są w nędznym stanie” (Raport Lasockiego, kontrolera handlu m. Kocka z dn. 13 maja i 16 czerwca 1831 do prezesa Komisji województwa podlaskiego. WAPL. Akta poruszenia wojsk nieprzyjacielskich 6/1831, k. 9 v, 10.) (A. Kossowski, *Rok 1830 w polskich archiwach państwowych, Archiwum Państwowe w Lublinie, „Archeion,” VIII (1930) 136—137*).

W artykule: *Osadnictwo Ziemi Łukowskiej w okresie przedrozbiorowym* Stanisław Litak i Lidia Müllerowa omawiają zagadnienie na ogół dość mało zbadane. Szerzej uwzględniono wiek XV i XVI. Na str. 48 czytamy: „Oprócz miasta Kocka i dwóch wsi (Górka, Talczyń), położonych obok niego na prawym brzegu Wieprza [...]” Wsi Górki nie znalazłem na mapie, m. Kock leży nad Tyśmienicą, w. Talczyń w pewnej odległości od niego, w kierunku północnym, nie zaś na prawym brzegu Wieprza.

Solidny dobrze udokumentowany artykuł umieścił Józef Ryszard Szaflik — *Stosunki gospodarczo-społeczne we wsiach starostwa Łukowskiego w XVII wieku*. Fala zniszczeń dotkliwie dała się we znaki temu terenowi. „Lustracja województwa lubelskiego z 1653 r. w 13 wsiach należących do starostwa łukowskiego wymienia już istnienie 65 $\frac{1}{2}$ łąnów pustych, co stanowiło 45% ogólnego areалу chłopskiego” (s. 60).

Rozprawa Józefa Tomczyka: *Ludność Łukowa i powiatu łukowskiego w powstaniu styczniowym* stanowi fragment przygotowanej większej pracy o Lubelskiem w tym okresie. Uwydatnia się w niej gruntowna wiedza autora w zakresie badanego zagadnienia, dążenie do wyczerpania źródeł i opracowań, krytycyzm w ocenie podstawy źródłowej i obiektywizm.

Wypowiedzi w dyskusji wzbogacają naszą wiedzę o przeszłości Ziemi Lubelskiej, o źródłach do dziejów tego obszaru (Julia Godlewska), o wykopaliskach (Jan Gurba — wzmiankuje tu o szelągach Gustawa Adolfa z lat 1631—1633. Król szwedzki poległ tymczasem w bitwie pod Lützen w 1632 r.), o rejestrach poborowych Kamila Schuster, o Ziemi Łukowskiej w okresie „potopu” Adam Kersten, Wiesław Śladkowski (*Udział szlachty łukowskiej w sejmiku lubelskim*) — dowodzi, że sejmik reprezentował interesy górnych

warstw szlachty. Stanisław Tworek omawia zбір i szkołę kalwińską w Kocku. Ten wykaz wymienia tylko część wypowiedzi. Całość księgi sprawia dodatkowo wrażenie i stanowi dobrą pozycję w rozwoju historii regionalnej.

Aleksander Kossowski

Archdale A. King, *Cîteaux and her Elder Daughters*, London 1954, ss. XI + 411.

Dotychczasowa literatura naukowa poświęcona zakonowi cysterskiemu w przeważającej mierze obejmuje dzieje zakonu w okresie średniowiecza i w tym samym stopniu skupia się przede wszystkim nad początkami cystersów, rolą osoby św. Bernarda i tekstami reguły oraz pomników prawnych. Pierwszorzędną zwłaszcza okazję do powstania szeregu ciekawych monografii dało osiemsetlecie śmierci św. Bernarda (1153—1953) obchodzone przez naukę zachodnio-europejską bardzo uroczystie. Rocznicą tą zmobilizowała badaczy historii, sztuki, prawa, teologii i innych dziedzin nauki. Problematyka tych prac tkwi przeważnie jednak w wieku XII.

Na tle tym omówiona niżej książka angielskiego historyka posiada swoisty charakter i wartość.

Celem książki jest śledzenie losów opactwa Cîteaux oraz jego pierwszych filii (Ferté, Pontigny, Clairvaux, Morimund) od chwili ich powstania do momentu kasaty w 1790 roku. Autor wyraźnie ten cel podkreśla i nie rości pretensji do przedstawienia dziejów i pracy całego zakonu. Podobnie świadomie rezygnuje z opracowania monograficznego na rzecz kronikarskiej niemal relacji wydarzeń w obrębie wymienionych opactw w kolejności kadencji opatów. W pracy brak też porównawczego potraktowania dziejów pierwszych domów. Rozdziały książki zatytułowane nazwami opactw stanowią samodzielne całości.

O wartości tej publikacji decyduje jednakowoż ogromna ilość materiału faktograficznego uzyskanego, co należy podkreślić, dzięki sumiennej i krytycznej ocenie istniejącej już (od 1953 r.) literatury naukowej oraz dzięki samodzielnym poszukiwaniom archiwalnym w cysterskich archiwach klasztornych Anglii, Francji, Belgii, Włoch i Hiszpanii. Praca — kronika operuje warsztatem obejmującym najnowsze wyniki badań nad cystersami. Przy końcu każdego rozdziału znajduje się kompletna lista opatów z datami kadencji.

Z racji omawiania początków Cîteaux A. A. King wszedł w długoletnią na ten temat dyskusję i przyjął w pracy następujące stanowisko. Gdy grupa zakonników opuściła w 1098 r. benedyktyńskie Molesmes, zamiarem tej grupy było nie założenie nowego zakonu, ale prowadzenie życia w ścisłej zgodzie z Ewangelią. Zakon cysterski powstał w momencie zaistnienia konieczności ufundowania innych domów i gdy dla zachowania jedności i dyscypliny trzeba było sformułować szereg tekstów prawnych — *Exordium Parvum*, *Carta Caritatis*, *Consuetudines* (op. cit., s. 2).

Nazywając wiek XII złotym wiekiem zakonu (podano pochodzące z nieznanego źródła ówczesne określenie *Omnia Cistercium erat*), autor stwierdza, że „nie dające się z niczym porównać powodzenie i popularność białych